

WERKBOEK bij

Christelijke
dogmatiek

WERKBOEK bij
Christelijke
dogmatiek

Onder redactie van dr. J. Hoek

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

Dit boek kwam tot stand in samenwerking met de Christelijke Hogeschool Ede.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp omslag: Mulder van Meurs
Vormgeving binnenwerk: Gerard de Groot

ISBN 978 90 239 7019 4
NUR 700

© 2015 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	7
Lijst van afkortingen	9
1. Dogmatiek als fatsoenlijk nadenken over God, mens en wereld	11
2. Waarom geloven? Prolegomena	24
3. De drie-ene God	37
4. De eeuwig rijke God: Namen, eigenschappen, wezen	52
5. Waarom komt U ons hinderen? Over openbaring	64
6. Het geschonken bestaan. Scheppingsleer	76
7. De mens als beeld van God. Theologische antropologie	92
8. Het geschonden bestaan. Over zonde en kwaad	108
9. Israël en het verbond	126
10. Wie is Hij toch? Over de persoon van Jezus Christus	144
11. Jezus Christus Triomfator, mijn Verlosser, Middelaar – oftewel: de soteriologie	165
12. De Heilige Geest die levend maakt	185
13. De Bijbel – het boek van God en mensen	203
14. Kerk – Sacrament – Ambt	219
15. De vernieuwing van de mens	246
16. De vernieuwing van de wereld	268
Theologische begrippenlijst	284
Tijdlijn	306
Personalia	308

Woord vooraf

Dit *Werkboek* is bedoeld als handreiking bij de verwerking van *Christelijke dogmatiek (CD)*, geschreven door dr. G. van den Brink en dr. C. van der Kooi. We konden hierbij gebruikmaken van de vijfde druk. Bij ons werk als docenten aan de Academie Theologie van de Christelijke Hogeschool Ede bemerkten we bij de studenten behoefte aan een samenvattend overzicht van de inhoud van *CD*, met daarbij verwerkingsmogelijkheden van de bestudeerde stof. Daarbij vroegen ze ook naar de praktische relevantie voor het leven als christen en in het bijzonder voor hun toekomstige beroepspraktijk als hbo-theologen in kerk, school en samenleving. Om de relevantie van dogmatiek te benadrukken, hebben we aan elk hoofdstuk een casus toegevoegd.

We hebben met dit *Werkboek* overigens niet alleen studenten, maar ook een bredere doelgroep voor ogen. Velen hebben inmiddels *CD* ter hand genomen voor persoonlijke verdieping en overal in het land zijn er leeskringen mee aan de slag gegaan. Dit *Werkboek* is voor deze lezers(kringen) een hulpmiddel om de route door het ‘grote boek’ sneller te vinden en hoofdwegen van zijpaden te onderscheiden.

Vanwege de verschillende doelgroepen hebben we geaarzeld of we de lezer met ‘u’ of met ‘jij’ zouden aanspreken. Het is het laatste geworden, maar wie dat niet prettig vindt, willen we vragen ‘u’ te lezen als er ‘jij’ staat.

Wie een project als het schrijven van dit *Werkboek* uitvoert, moet theologisch congeniaal zijn met de auteurs van *CD*. Dat is met ons inderdaad het geval, al verhindert dat uiteraard niet dat de een in meerdere en de ander in mindere mate bedenkingen heeft of eigen accenten legt. In de weergave van de hoofdlijnen van *CD* voegen we echter geen eigen commentaar toe. In de verwerkingsopdrachten stimuleren we het maken van eigen positiekeuzes.

Dr. C. van der Kooi noemde *CD* bij de presentatie van de eerste druk ‘een wandelgids bij het leven van de gelovige’. Bij de trektocht door dit landschap wordt steeds gevraagd: wat is nu precies de inhoud van wat christenen geloven en waarop baseren zij hun overtuigingen? Het *Werkboek* op zijn beurt wil fungeren als een overzichtskaart naast de meer gedetailleerde kaart van *CD*. Het is dan ook de bedoeling het naast *CD* te raadplegen en te gebruiken. Registers en een uitgebreide literatuuropgave tref je in dit *Werkboek* daarom niet aan. Wel is een theologische begrippenlijst toegevoegd.

We bedanken graag onze Edese collega’s, met name Hendrik Jan de Bie, Mart-Jan Paul, Arnolt Stijf en Jan Willem Lutgendorff, voor hun meedenken. In het bijzonder gaat onze dank uit naar het management van de Academie

Theologie, Leo van Hoorn en Nico Belo, voor het faciliteren van deze uitgave, alsook uitgever Nico de Waal met bureauredacteurs Hella Willering en Lydeke van Beek van Boekencentrum voor hun stimulerende begeleiding. De ‘Stichting Steunfonds’ van de CHE danken we voor de financiële bijdrage die dit project mede mogelijk maakte. *Last but not least* zijn we de auteurs van *CD* erkentelijk voor hun welwillende houding ten opzichte van het verschijnen van deze kleine broer of zus van hun grote werk.

Ede, mei 2015

Jan (J.) Hoek (redactie)

Anneke (A.G.) Kloosterman-van der Sluys, Hanneke (J.A.) de Pater-Bakker,

Jan (J.) van der Plas

Lijst van afkortingen

AG	Apostolische Geloofsbelijdenis
CD	Christelijke dogmatiek
HC	Heidelbergse Catechismus
HSV	Herziene Statenvertaling
LXX	Septuaginta
NGB	Nederlandse Geloofsbelijdenis
NPP	New Perspective on Paul
NT	Nieuwe Testament
OT	Oude Testament
par.	parallele plaatsen (in synoptische Evangelien)
RKK	Rooms-Katholieke Kerk
SV	Statenvertaling
vv.	volgende verzen

Hoofdstuk 1 – Dogmatiek als fatsoenlijk nadenken over God, mens en wereld

We bekijken in het eerste hoofdstuk eerst maar eens wat christelijke theologie eigenlijk inhoudt en wat de plaats van dogmatiek is binnen het hele gebouw van de christelijke theologie. Vervolgens oriënteren we ons op de verschillende manieren waarop dogmatiek vandaag de dag wordt bedreven. Het gaat nu dus om een nadere kennismaking met het 'vak'. We moeten tenslotte weten wat we aan het doen zijn.

Casus

Je hebt een gesprek met een jongere die voor een studiekeuze staat. Een aantal weken geleden heeft hij een lezing bezocht van een bekende Nederlandse theoloog, waardoor hij zo enthousiast is geworden dat hij overweegt om theologie te gaan studeren. Nu heeft hij daar met z'n directe omgeving (vrienden, ouders, bijbelstudiegroep) over gesproken en merkt hij dat hij wat is gaan twifelen. Opmerkingen als: 'door te studeren raak je in verwarring', 'theologie maakt een twijfelaar van je', 'je raakt je geloof kwijt op de universiteit', 'met het verstand kun je God niet beredeneren', 'je wordt daar te kritisch', 'de Geest en de ratio gaan niet samen' et cetera, hebben hem in verwarring gebracht. Is het wel een goede keuze om aan zo'n studie te beginnen? Is grondig nadenken over je geloof überhaupt wel verstandig?

 Lees nu eerst hoofdstuk 1 van *CD*. Welke *tools* geeft dit hoofdstuk je in handen om deze jongere een goed gefundeerd en volgens jou bijbels verantwoord antwoord te geven, zodat hij een realistisch beeld heeft van theologie en van theologie studeren?

§1.1 Theologie als nadenken over geloof

Je komt nogal eens de gedachte tegen dat je over geloven niet zo moeilijk moet doen. Is het niet het beste om kinderlijk te geloven? Een kind begrijpt vader en moeder in veel opzichten niet, maar vertrouwt eenvoudig op wat ze tegen hem of haar zeggen. Past die houding van pure overgave ons ook niet als gelovigen tegenover God? Is het grote gevaar van theologiseren niet dat

we proberen de oneindig hoge en wijze God te begrijpen en na te rekenen met ons beperkte verstand? Dit klinkt aannemelijk, maar er is wel het een en ander tegen in te brengen. *Kinderlijk* geloven is namelijk niet hetzelfde als *kinderachtig* geloven. Een volwassen mens denkt op volwassen wijze na over de inhoud van het geloof. Wie God liefheeft met het hart, wil Hem ook liefhebben met het hoofd. Geloven gaat wel boven het verstand of de rede uit, maar daarmee toch niet tegen het verstand of de rede in? Theologie is ‘nadenken over het geloof in God’ – en daar de consequenties uit trekken voor thema’s waarmee iedereen te maken heeft. Het is een poging om vanuit het geloof de aard en inhoud van dat geloof denkend te verhelderen. Het

gaat om fatsoenlijk nadenken over God, mens en wereld, zodat we niet in de naam van het geloof allerlei onzin beweren, kreten slaken en innerlijk tegenstrijdige beweringen doen.

Theologie:
God liefhebben
met je
VERSTAND.

Christelijke theologie is nadenken over *christelijk* geloof. Dat is een algemene formulering die goed als uitgangspunt kan dienen. Je kunt natuurlijk meteen vragen of hét christelijk geloof wel bestaat. Wanneer we daadwerkelijk aan de slag gaan met dat nadenken over het christelijk geloof, merken

we vanzelf dat er binnen dit geloof grote verscheidenheid bestaat. Soms worden er onder christelijke vlag uitspraken gedaan waarvan het zeer de vraag is of ze nog wel christelijk genoemd kunnen worden. Het is dan wel zo helder om zulke uitspraken als niet-christelijk of subchristelijk te kwalificeren. Deze nadere afbakening is zeker van belang.

Geloof komt eerst, dan volgt het denken. Het gaat dus in de dogmatiek echt om ná-denken. Theologen lopen het geloof denkend na. Als het zo wordt gezegd, is duidelijk dat theologiseren gebeurt vanuit een gelovig ‘commitment’. Een theoloog is iemand die spreekt van binnenuit als deelnemer aan de geloofsgemeenschap. Anders gezegd: vanuit een *deelnemersperspectief of *binnenperspectief. Je reflecteert als theoloog op het geloof waaraan je zelf deelhebt. Hier ligt een kenmerkend verschil tussen enerzijds theologie in eigenlijke zin en anderzijds de *godsdienst- of religiewetenschappen (*religious studies*). In de godsdienst- of religiewetenschappen wordt als het ware van buitenaf tegen een bepaalde godsdienst of bepaalde religieuze verschijnselen aangekeken (*waarnemersperspectief of *buitenperspectief). Zo worden allerlei vragen gesteld en diepteboringen verricht vanuit een zo objectief mogelijk gezichtspunt. Denk aan vragen als: ‘hoe is de Bijbel ontstaan?’, ‘wat verstaan boeddhisten onder het nirwana?’, ‘waarin verschillen sjjiitische en soennitische moslims van elkaar?’

Theologie en godsdienstwetenschappen hebben elkaar nodig. Aan de ene kant kunnen theologen voor hun werk niet zonder de vele gegevens, theorieën en methoden die in de godsdienstwetenschappen aan de orde zijn. Wie bijvoorbeeld theologisch iets wil zeggen over het gebed, zal toch moeten weten welke vormen en praktijken van gebed er in allerlei religies voorkomen. Omgekeerd hebben godsdienstwetenschappers en exegeten altijd weer te maken met theologische reflectie, want de gegevens die ze bestuderen, hebben hun plaats in geloofsgemeenschappen en functioneren binnen het geleefde geloof van mensen.

- ?
1. De auteurs van *CD* zijn van mening dat je theologie alleen kunt beoefenen vanuit een deelnemersperspectief. Vat voor jezelf in een aantal zinnen samen wat het verschil is tussen het binnenperspectief (ook deelnemersperspectief of **emic* genoemd) en het buitenperspectief (ook waarnemersperspectief of **etic* genoemd).
 2. Wat heeft dit te maken met het verschil tussen theologie en godsdienstwetenschappen?
 3. Wat vind je zelf: moet je geloven om dogmatiek te kunnen bedrijven?
 4. Vergelijk de visie op theologie in *CD* met onderstaand citaat van de dogmaticus A. van de Beek. Zie je overeenstemming en verschil?
'Slechts de gelovige, die God kent, kan theologische wetenschap bedrijven. Slechts de mens die overmand is door de goddelijke Geest, kan wetenschappelijk meepraten over God. Ieder ander is of bezig met iets anders dan theologie, bijvoorbeeld psychologie of sociologie, of hij praat over dingen waarvan hij geen verstand heeft. Op zijn gunstigst praat hij iemand na die er verstand van heeft' (A. van de Beek, *God kennen – met God leven. Een pleidooi voor een bevindelijk-pneumatologische fundering van kerk en theologie*, Nijkerk, 1982).
 5. J. Kamphuis noemt de volgende beelden om het nut van dogmatiek te illustreren: waarschuwbord of alarmsysteem; notenschrift; koorlied; antwoord van het geloof op Gods Woord; Amen van de kerk (zie J. Kamphuis, *Dogma's – wat doe je ermee? Staan dogma's de persoonlijke geloofsbeleving in de weg?*, Haarlem, 1988). Hoe kun je deze beelden verbinden met dogmatiek?

§1.2 De drie fora van de theologie

Grondige bezinning op dogmatiek leidt ertoe dat christenen in staat zijn tot een beargumenteerde verwoording van hun geloof en ook tot perspectiefwisseling. Dat laatste houdt in dat zij zich kunnen verplaatsen in de levensbeschouwelijke opvattingen van anderen, en zo op integere wijze kunnen omgaan met andersdenkenden.

Waar doen we het voor?
- Academie
- Geloofsgemeenschap
- Samenleving

§1.3 Systematische theologie

Theologie kan worden gezien als de poging om vanuit het geloof de aard en inhoud van dat geloof denkend te verhelderen. Vanuit het Grieks: een **logos*, een rationele uiteenzetting, over **theos*, God. Waarom heeft het geloof eigenlijk deze systematische reflectie nodig? Valt er over God, het grote Geheimenis, wel systematisch te spreken? Stel je voor: alles op een rijtje zetten met betrekking tot God! Dat kan toch eigenlijk niet? Komen we ooit verder dan een vermoeden? En doorbreekt de ervaring die we met God opdoen niet juist al onze denksystemen, zodat ze niet méér zijn dan ‘een bos stro’? Met die uitdrukking gaf de middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino (1224–1275) de volstrekte betrekkelijkheid van al zijn theologische doordenking aan, in vergelijking met de directe ontmoeting met God. Er is inderdaad steeds het gevaar dat we God rationeel op een afstand houden en het geloof stukredeneren. Gelet op dit grote risico moeten we twee dingen voortdurend bedenken:

1. Goede theologie ontspringt aan geloof. Geloof kan worden omschreven als het leiden van een leven in relatie tot God, waarbij de gelovige afgestemd is op de signalen die hij/zij van Godswege in Jezus Christus heeft vernomen. Geloof is zoals gezegd uitgangspunt en inspiratiebron van de theologie, maar blijft zoeken naar inzicht voor een dieper begrip en een beter handelen. Beroemd is het motto ‘het geloof zoekt het begrip’ (**fides quaerens intellectum*), te vinden bij de grote theologen Augustinus van Hippo (354–430) en Anselmus van Canterbury (1033–1109). Ze bedoelen daarmee aan te geven dat het in theologische reflectie gaat om het liefhebben van God met ons verstand. De **ethiek* moet hierbij overigens niet vergeten worden, geloof is tenslotte ook een *form of life*, dat wil zeggen dat het handen en voeten krijgt in de praktijk van het dagelijks leven. Geloof krijgt niet alleen gestalte in het denken, maar ook in het doen.
2. Met theologie als systematische activiteit bedoelen we iets wat net zo span-

nend is als lezend nadenken over de plot van een goede detective. De theoloog probeert net als de detectivelezer de dingen zo goed mogelijk op een rijtje te krijgen. In het geval van de theoloog gaat het er dan om hoe de dingen van God, mens en wereld met elkaar samenhangen: *making sense of life*. Theologen houden het er met alle gelovigen op dat ons bestaan en de wereld waarin we leven hun diepste samenhang vinden in God. Ze proberen bijvoorbeeld zo geordend mogelijk na te denken over hoe God almachtig en liefdevol kan zijn, terwijl er zo veel kwaad en lijden in de wereld is. Op deze manier wordt het geloof door systematische bezinning niet verduisterd, maar juist verhelderd.

*Fides quaerens
intellectum – het geloof
zoekt inzicht*

- ?
1. Wat wordt bedoeld met *fides quaerens intellectum*, geloof zoekt inzicht? Jezus zegt toch dat we moeten geloven als een kind? Waarom dan zo veel moeilijke vragen aan de orde stellen in de dogmatiek of geloofsleer?
 2. Wat is de overeenkomst tussen een theoloog en een detectivelezer? Herken je je hierin?

§1.4 Dogmatiek

Het begrip *dogmatiek hangt samen met *dogma. Een dogma is een leeruitspraak van de kerk die uit de Bijbel voortvloeit en door de christelijke traditie wordt gedragen. Het gaat in het dogma om het juiste begrip van het evangelie, het blijde en ingrijpende nieuwe van Gods daden in Jezus Christus. Dit evangelie moet centraal staan en het dogma is niet meer en niet minder dan een hulpmiddel, zoals een leesbril of een loep.

Het begrip 'dogmatiek' heeft in onze tijd een belangrijk imago probleem. In het dagelijks spraakgebruik heeft het vaak een negatieve lading en wordt dan geassocieerd met starheid en abstractie. Ook is de term verwarrend, omdat het in de dogmatiek maar beperkt over dogma's – dat wil zeggen over officiële leeruitspraken van de kerk – gaat. Het gaat namelijk ook over veel vragen en opvattingen waarover de kerk nooit een dogma heeft afgekondigd, zoals de schepping, de manier

Aurelius Augustinus (*Thagaste, 13 november 354 – Hippo, 28 augustus 430*) was bisschop van Hippo, theoloog, filosoof en kerkvader. In de tijd van de Reformatie grepen de kerkhervormers sterk op hem terug vanwege zijn genadeleer. Ze spraken over 'Augustinus totus noster', dat wil zeggen: Augustinus die geheel aan onze kant staat.